

О. Г. Бортнік, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Т. В. Степаненко, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ОКРЕМІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки серед напрямів реформування визначено забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості суддів, а також підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій [1]. До властивостей ефективного правосуддя відносять дотримання встановленої процесуальним законом процедури, дотримання процесуальних строків, правильне встановлення достовірних фактів і точне застосування до них закону [4, с. 8]. До критеріїв ефективності судової системи відносять ті, які відображають стандарти її організації, дають змогу оцінити якість роботи судової системи та пов'язані з досягненням позитивних цілей правосуддя, стандарти професіоналізму суддів та працівників суду, рівень легітимності інституту суду у суспільстві [5, с. 31–32]. Враховуючи цілі та функції правосуддя у цивільних справах, умови ефективності правосуддя слід визначати виходячи насамперед з умов формування нової державності.

Оптимізація судової влади переважно стосується тих чинників, які забезпечують ефективність судочинства через впровадження належних процедур судового розгляду. При цьому ресурс судової влади зосереджується в судовій юрисдикції, дискреційних повноваженнях суду та обов'язковості судових рішень [4, с. 47]. Загальносвітові проблеми ефективного судочинства можуть вирішуватися по-різному, через різне поєднання приватноправових і публічно-правових засад у встановленні процесуальних засобів. Наприклад, у Німеччині актуальними є публічно-правові методи судового захисту, пов'язані з посиленням влади суду та обов'язків сторін сприяти розвитку процесу (принцип концентрації) [6, с.6]. Більшість вчених ФРН мали думку, що принцип змагальності втратив своє значення та німецьке судочинство не може здійснюватися без втручання суду, що буде слугувати швидкості, ефективності та справедливості судового розгляду [4, с.201].

Основні тенденції розвитку сучасного цивільного процесу полягають у двосторонньому зближенні змагального та слідчого типів судочинства. Зближення

характеризується тим, що розвиток процесу розуміється як оптимальне співвідношення активності сторін та суду. Класична модель змагальності поступається процесуальній моделі, сутність якої полягає у реалізації ідей економічності та концентрації процесу, розділення відповідальності за хід процесу між сторонами та судом, посилення активної ролі суду внаслідок визнання того, що існує і суспільний інтерес у завершенні судочинства [7, с. 23–24].

Правосуддя по цивільній справі набуває властивість ефективності за умови, якщо в результаті розгляду конкретної цивільної справи суддя ухвалює законне, обґрунтоване і справедливе рішення. Досягнення такої мети забезпечується закріпленням в нормах цивільного процесуального права юридичних засобів, покликаних створювати на всіх стадіях судочинства сприятливі умови для досягнення цілей судочинства.

Відповідно до рекомендацій Кабінету Міністрів Ради Європи суд повинен забезпечити оперативність судового розгляду із одночасним дотриманням прав сторін і принципу їх рівності. Активна роль суду полягає у можливості вимагати від сторін пояснень, які суд визнає необхідними, та особистої явки; викликати свідків, особливо коли йдеться про інтереси інших осіб, окрім тих, які беруть участь у справі; контролювати допит свідків; виключати з участі у розгляді справи осіб, чиї можливі свідчення не стосуються цієї справи, обмежувати кількість свідків у справі тощо [8].

Відповідно до міжнародних принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування системи правосуддя, судове провадження зазвичай має складатися не більш ніж з двох судових засідань: перше засідання може бути попереднім слуханням підготовчого характеру, а в ході другого засідання можуть представлятися докази, заслуховуватись аргументи сторін і, якщо це можливо, ухвалюватись рішення. Суд має вживати заходів для того, щоб всі дії, необхідні для проведення другого засідання, проводилися вчасно, окрім випадків встановлення нових фактів або за інших виняткових і важливих обставин. До будь-якого учасника процесу мають застосовуватися санкції, якщо він, отримавши відповідне повідомлення, не вдається до процесуальних дій у строки, встановлені законом або судом. Залежно від обставин такі санкції можуть включати позбавлення права на процесуальну дію, відшкодування завданих збитків чи витрат, накладення штрафу і відмову від розгляду справи [8].

Суд має під час провадження у справі до судового розгляду та під час судового розгляду відігравати активну роль у забезпеченні швидкого здійснення провадження із додержанням прав сторін, включаючи право на рівне ставлення. Зокрема, суд має бути наділений повноваженнями вимагати від сторін необхідних роз'яснень, особистої явки, свідчень, принаймні у випадках, коли йдеться не лише про інтереси сторін у справі;

контролювати процес отримання свідчень; виключати з провадження свідків, чиї можливі свідчення не матимуть відношення до справи; обмежувати кількість свідків по конкретній обставині у справі, якщо кількість свідків виявляється зовеликою¹.

Ефективність судової діяльності може бути оцінена через досягнення судом істинних висновків про спірні правовідносини. При вирішенні цивільно-правового спору з метою виконання завдання здійснення справедливого судочинства суд повинен визначити коло юридичних фактів, з якими пов'язується виникнення спірного правовідношення. Отже судові пізнання обставин справи, що здійснюється через процедуру доказування, повинно призводити до повного і правильного знання фактів, що мають значення для вирішення справи, що буде обумовлювати ухвалення правосудних рішень. В умовах змагального процесу це не завжди є досяжним.

За чинним законодавством надання доказів, враховуючи змагальні та диспозитивні засади цивільного судочинства, покладено на осіб, які беруть участь у справі. На суд же покладена функція сприяння всебічному і повному з'ясуванню обставин справи, створення умов для всебічного, повного та об'єктивного з'ясування і дослідження доказів (ст. 10, 162 ЦПК України). Низький рівень активності суду в цивільному судочинстві неминує призведе до того, що в багатьох випадках судом не буде забезпечена реалізація особами, які беруть участь у справі, наданих законом процесуальних прав. У результаті цілі правосуддя не будуть досягнуті та правосуддя не матиме властивості ефективності. Тому підвищення процесуальної активності суду повинно бути визначальним при реформуванні судоустрою та цивільного судочинства.

Оптимізація повноважень судів у зв'язку із європейськими тенденціями розвитку змішаного типу судочинства як співвідношення активності сторін та суду пов'язана насамперед із підвищенням ролі суду у керуванні процесом. Процесуальна активність суду пов'язана з реалізацією в цивільному процесі таких принципів, як диспозитивність і змагальність, їх місцем у досягненні мети правосуддя у цивільних справах, була предметом розгляду зазначених вчених-процесуалістів, втім, не зважаючи на ґрунтовні дослідження, оптимізація та підвищення ефективності судочинства з позиції ролі процесуальної активності залишається не вирішеним.

Зазначені положення означають, що не зважаючи на керівну роль змагальних та диспозитивних засад у розвитку цивільного процесу в Україні, справедливе судочинство може бути досягнуто виключно за умови підвищення процесуальної активності суду,

¹ Див.: Принципи цивільного провадження, спрямовані на вдосконалення функціонування системи правосуддя (додаток 5 до Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя.

основним напрямком якої може бути розширення повноважень суду з формування доказового матеріалу та залучення учасників процесу за своєю ініціативою.

Список використаних джерел:

1. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : схвалена указом Президента України від 20 трав. 2015 р. № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
2. Губенок И. В. Эффективность правосудия как гарантия защиты нарушенного права: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Губенок Игорь Васильевич. – Нижний Новгород, 2007. – 26 с.
3. Москвич Л. М. Критерії оцінювання ефективності судової системи [Електронний ресурс] / Л. М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10. – С. 30–35. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vvsu_2010_10_7.pdf.
4. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 1352 с.
5. Пути интенсификации работы судебной арбитражной системы в России : сб. творческих работ студентов. – Омск : ОмГУ, 2009. – 109 с.
6. Малюкина А. В. Принцип концентрации гражданского процесса: основные теоретические положения и их реализация : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Малюкина Анастасия Викторовна. – М., 2008. – 156 с.
7. Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций : учеб. пособ. / О. Н. Здрок. – Минск : БГУ, 2004. – 147 с.
8. Относительно принципов гражданского судопроизводства, направленных на совершенствование судебной системы : рекомендация R (84) 5 Комитета министров государствам-членам от 28 февр. 1984 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126.